

Το άρμα στην αιγαιακή και κυπριακή εικονογραφία της Ύστερης Εποχής του Χαλκού

Βανέσσα Παππά

Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών/Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών

Στη διάρκεια της 2^{ης} χιλιετίας π.Χ. κάνει την εμφάνισή του στην περιοχή της ανατολικής Μεσογείου και της Εγγύς Ανατολής το άρμα, το οποίο αποτέλεσε σήμα κατατεθέν των σημαντικότερων περιοχών στη διάρκεια της Ύστερης Εποχής του Χαλκού (1650-1050 π.Χ.). Πρόκειται για το όχημα που πιστώνεται με μία επανάσταση σε ό,τι αφορά τον πόλεμο, το κυνήγι αλλά και τις μετακινήσεις γενικότερα, ενώ συνδέθηκε άρρηκτα με την προβολή κύρους και δύναμης, καθώς η κατοχή του σχετιζόταν με βασιλείς ή ανώτερους κοινωνικά κύκλους.

Τι ορίζεται όμως ως άρμα; Στη διεθνή βιβλιογραφία απαντούν δύο κύριοι ορισμοί, με τον πρώτο να επικρατεί κατά κόρον. Στην πρώτη περίπτωση ως άρμα ορίζεται το ελαφρύ, δίτροχο, συνήθως ιπήλατο όχημα με ακτινωτούς τροχούς, στο οποίο το πλήρωμα στέκει όρθιο και μπορεί να χρησιμοποιηθεί στον πόλεμο, το κυνήγι, τις αρματοδρομίες και σε τελετουργικές δραστηριότητες. Στην δεύτερη περίπτωση άρμα είναι το όχημα «ελαφριάς κατασκευής» που φέρει μαζί του τις δυνατότητες μιας καλύτερης ταχύτητας ως μία νέα βελτίωση του κύρους στις μετακινήσεις τόσο σε πόλεμο όσο και σε ειρήνη.

Για την περιοχή της ανατολικής Μεσογείου η μελέτη του άρματος βασίζεται κατά κύριο λόγο στη μελέτη της εικονογραφίας στα ποικίλα οπτικά μέσα όπου απαντά, αναλόγως τη θέση και τη χρονική περίοδο, αλλά και σε γραπτές μαρτυρίες, όπου αυτές υπάρχουν. Επιπλέον η απουσία πραγματικών αρμάτων στην ευρύτερη περιοχή, με μόνη εξαίρεση την Αίγυπτο όπου διασώζονται ορισμένα ακέραια, αποτελεί βασική έλλειψη, για την πλήρη κατασκευαστική αντίληψή του. Ακόμη και στις περιπτώσεις που εντοπίζονται κατά περίπτωση τμήματα ιπποσκευών, δεν είναι σε θέση να βοηθήσουν πλήρως σε όποια ικανή προσέγγισή του. Επιπλέον παρά το γεγονός πως η εικονογραφία του άρματος εμφανίζεται σε όλες τις σημαντικές κοινωνίες της ανατολικής Μεσογείου, όπως Αίγυπτο, Αιγαίο, Κύπρο, Χεττιτικό βασίλειο και Συροπαλαιστίνη, φαίνεται ότι καθεμία το απορρόφησε και του προσέδωσε έναν τοπικό χαρακτήρα, εντάσσοντάς το στις ανάγκες και τις εκάστοτε κοινωνικές συνθήκες της.

Στην περίπτωση του Αιγαίου το άρμα πρωτομαρτυρείται κατά την πρώιμη Ύστερη Εποχή του Χαλκού, όπως προκύπτει από τις λίθινες ταφικές στήλες του Ταφικού Κύκλου Α και Β των Μυκηνών (ΥΕ Ι/17^{ος} - 16^{ος} αι. π.Χ.), τα όμοια σφραγίσματα από το Δωμάτιο Δέλτα 18 του Ακρωτηρίου της Θήρας (ΥΚ ΙΑ/α' μισό 16^{ου} αι. π.Χ.) και των μινωικών επαύλεων του Σκλαβόκαμπου και της Αγίας Τριάδας (ΥΜ ΙΒ/16^{ος} αι. π.Χ.) και την τοιχογραφία από το Δωμάτιο 1 και 2 του Βορειοανατολικού Προμαχώνα της Αγίας Ειρήνης στην Κέα (ΥΚ Ι/16^{ος} αι. π.Χ.). Παρά τη σχεδόν αυτή ταυτόχρονη εμφάνισή του άρματος στη νησιωτική και ηπειρωτική Ελλάδα, φαίνεται πως στις περιόδους που ακολούθησαν τα ηπειρωτικά το εικονογράφησαν συχνότερα και σε όλα τα οπτικά τους μέσα, σε σχέση με τα νησιά των Κυκλάδων και την Κρήτη που το

αναπαρήγαν σπανιότερα και σε συγκεκριμένο κύκλο δραστηριοτήτων. Ωστόσο κρίνοντας με βάση τα πρώτα αυτά ευρήματα φαίνεται πως το θέμα εισήχθη από την Ανατολία πρώτα στα νησιά, που διέθεταν ήδη στενές σχέσεις από τις τα πρώιμα χρόνια της Ύστερης Εποχής του Χαλκού, αλλά και νωρίτερα, και στη συνέχεια προωθήθηκε προς την ηπειρωτική Ελλάδα. Αξίζει βέβαια να σημειωθεί πως παρά τις διαφορετικές προσλαμβάνουσες στις προαναφερόμενες αιγαιακές περιοχές, η εικονογραφία του άρματος σχετίστηκε με συγκεκριμένο κοινωνικό κύκλο ατόμων, που κατά περίπτωση είτε σκόπευαν στην εγκαθίδρυσή τους είτε προέβαλαν την ήδη υπάρχουσα δύναμη και ισχύ τους. Ειδικότερα όπως παρατηρείται και μέσα από τις πινακίδες της Γραμμικής Β, φαίνεται πως όχι μόνο η χρήση αλλά και η ίδια η κατασκευή του οχήματος αποτελούσε μία εξειδικευμένη εργασία, η οποία ήταν άμεσα εξαρτημένη και ελεγχόμενη από τα ίδια τα ανάκτορα.

Από την άλλη πλευρά το νησί της Κύπρου με βάση τα έως τώρα γνωστά ευρήματα, φαίνεται πως το άρμα ακολούθησε μία διαφορετική πορεία, τόσο σε σχέση με το Αιγαίο όσο και με τις υπόλοιπες περιοχές της ανατολικής Μεσογείου. Η κυριότερη αιτία αυτής της διαφορετικότητας θα πρέπει να αναζητηθεί αρχικά στις ιδιόζουσες κοινωνικές συνθήκες που επικρατούσαν στο νησί την περίοδο της Ύστερης Χαλκοκρατίας. Σε αντίθεση με τα πρώτα εικονογραφικά παραδείγματα του Αιγαίου, τα πρώτα δείγματα άρματος στην Κύπρο μαρτυρούνται μέσα από γραπτές μαρτυρίες, όπου περιγράφονται εισαγωγές αρμάτων και αλόγων στο νησί. Ενδεικτικά αναφέρεται πως σε διπλωματική αλληλογραφία η Κύπρος φαίνεται να ζητά από την Αίγυπτο άλογα και άρματα, ενώ σε μαρτυρίες από την Ουγκαρίτ περιγράφεται εμπόριο αλόγων, όπως για παράδειγμα η 34.153, όπου αναφέρεται πως «τα άλογα παραδόθηκαν από τον βασιλιά στον απεσταλμένο από τη γη της Αλασία». Η εμφάνιση του άρματος στον τομέα της εικονογραφίας αρχίζει να εντοπίζεται προς τα μέσα της περιόδου, αρχικά στον τομέα της κεραμικής με την εμφάνιση των κρατήρων αρμάτων, όπως έχουν ονομαστεί συμβατικά λόγω της θεματολογίας τους. Πρόκειται κυρίως για αμφοροειδείς κρατήρες, σπανιότερα για ανοιχτούς με κάθετες λαβές, καθώς και ασκούς, κωνικά ρυτά και φιάλες. Τα περισσότερα παραδείγματα εντοπίζονται στην περιοχή της Έγκωμης και πιο αποσπασματικά στο Κίτιο και το Χαλά Σουλτάν Τεκέ. Αν και στο παρελθόν είχε υποστηριχθεί, λόγω του μεγάλου αριθμού τους ότι αποτελούσαν έργα τοπικής παραγωγής, ωστόσο οι αναλύσεις πηλού έδειξαν πως πρόκειται για αιγαιακά έργα και συγκεκριμένα αργολικών εργαστηρίων όπως το Μπερμπάτι, χρονολογημένα μάλιστα στα τέλη της ΥΕΠΒ περιόδου (13^{ος} αι. π.Χ.). Η εικονογραφία των συγκεκριμένων κρατήρων αναπαριστά σχεδόν αποκλειστικά άρματα σε πομπή, όπου τα άλογα κινούνται με αργό ρυθμό με δύο ή κατά περίπτωση τρεις αναβάτες, που συνηθέστερα φορούν στικτούς χιτώνες. Ο τόπος εύρεσής του αφορά σχεδόν αποκλειστικά ταφικά περιβάλλοντα, ιδιαίτερος πλούσιων ταφών, χωρίς αυτό να σημαίνει βέβαια ότι κάθε πλούσιος τάφος είχε και από ένα τέτοιο μυκηναϊκό αγγείο. Εξαίρεση αποτελεί η Έγκωμη, στην οποία θραύσματα εικονιστικών κρατήρων, εντοπίζονται όχι μόνο σε ταφικό αλλά και σε οικιστικό και συναφή περιβάλλοντα με μικρότερη βέβαια συχνότητα. Ομοίως αιγαιακά τέχνηρα αποτελούν και οι πήλινες τρισδιάστατες αναπαραστάσεις αρμάτων, που απαντούν κυρίως στην Έγκωμη και το Χαλά Σουλτάν

Τεκέ και χρονολογούνται κατά την ΥΕ IIIA/B περίοδο (14^{ος} – 13^{ος} αι. π.Χ.), σύγχρονα με τα αντίστοιχα της ηπειρωτικής Ελλάδας. Σε ό,τι αφορά έργα τοπικής κυπριακής παραγωγής το άρμα απαντά σε πίθους, που φέρουν αποτυπώσεις σφραγιδοκυλίνδρων στον λαιμό, τον ώμο ή το σώμα του αγγείου. Οριακά μεταγενέστεροι από τους αιγαιακούς κρατήρες, οι πίθοι φαίνεται να αποτελούν έργα τοπικής παραγωγής κρίνοντας με βάση το χρώμα του πηλού, αλλά και με την παρουσία τους μόνο στην Κύπρο στην Ύστερη Εποχή του Χαλκού. Τα αγγεία αυτά εντοπίζονται αποσπασματικά σε συγκεκριμένες θέσεις, όπως η Μάα-Παλαιόκαστρο, η Άλασσα-Παλιοταβέρνα και Πάνω Μανδηλάρης και ο Αναλυόντας-Παλιοκλιχία. Πρόκειται για αγγεία ιδιαίτερος σημαντικά όχι μόνο λόγω της χωρητικότητας τους αλλά και του μεγάλου τους μεγέθους. Επιπλέον οι αποτυπώσεις, που ήταν ορατές από απόσταση λόγω του μεγέθους και τη θέσης τους πάνω στο αγγείο, φαίνεται πως γίνονταν με τη χρήση ξύλινης σφραγίδας, η οποία εντυπωνόταν πάνω στο αγγείο πριν αυτό ψηθεί. Στις αποτυπώσεις αυτές το άρμα απεικονίζεται κατ' αποκλειστικότητα σε δραστηριότητα κυνηγιού με τους αναβάτες του να φέρουν τόξα και βέλη. Προκύπτει επομένως πως παρά τη γνωστή χρήση των σφραγιδοκυλίνδρων για τη σφράγιση αγγείων, οι ξύλινοι αυτοί κύλινδροι αποτέλεσαν για την Κύπρο ένα ιδιόμορφο γραφειοκρατικό μηχανισμό, με την απεικόνιση αρμάτων επάνω σε πίθους να αποτελεί ένα καθόλου τυχαίο γεγονός, αλλά περισσότερο μία δήλωση δύναμης και πιθανής εξουσίας. Τέλος αξίζει να αναφερθούν δύο ακόμη παραδείγματα σφραγιδογλυφίας που προέρχονται από την Έγκωμη, όπου εικονίζεται άρμα σε κυνηγετική δραστηριότητα, όπως και σε ένα επιτραπέζιο παιχνίδι από ελεφαντόδοντο ομοίως από την Έγκωμη, το οποίο όμως αποτελεί πιθανότατα έργο συριακής ή φοινικικής προέλευσης, χρονολογημένο στα τέλη της Ύστερης Εποχής του Χαλκού ή στην πρόιμη Εποχή του Σιδήρου.

Καταλήγοντας φαίνεται πως στο Αιγαίο το άρμα μετέχει σε μία ποικιλία δραστηριοτήτων πολεμικών – κυνηγετικών – τελετουργικών, στην Κύπρο ακολούθησε μία διαφορετική απεικόνιση με κυριότερη εκείνη του κυνηγιού. Αν και στα εισηγμένα αγγεία το άρμα απεικονίζεται σε μία δραστηριότητα πομπής με τα άλογα σε αργή κίνηση και τους αναβάτες να φορούν τους χαρακτηριστικούς στικτούς χιτώνες, σε ό,τι αφορά τα τοπικά έργα της το άρμα αναπαραστήθει αποκλειστικά σε κυνηγετικές δραστηριότητες. Φαίνεται λοιπόν πως τα κοινωνικά φαινόμενα που λαμβάνουν χώρα στο νησί της Κύπρου στη διάρκεια της Ύστερης Εποχής του Χαλκού, δε βασίζονται τη δυναμική τους σε πολεμικές δραστηριότητες, όπως συμβαίνει στον σύγχρονο αιγαιακό κόσμο, αλλά χρησιμοποιούν ένα ευρέως διαδεδομένο θέμα σε συγκεκριμένη δραστηριότητα για να δείξουν την οικονομική και κοινωνική ισχύ τους. Άλλωστε το κυνήγι αποτέλεσε για όλο τον κόσμο της ανατολικής Μεσογείου μία δραστηριότητα στην οποία συμμετείχαν ανώτεροι κοινωνικά κύκλοι, στην οποία μάλιστα οι συμμετέχοντες έπρεπε να διαθέτουν εξαιρετικές τεχνικές, στις περισσότερες περιπτώσεις ανάλογες με εκείνες του πολέμου.

Βιβλιογραφία

Crouwel, J.H. 2005. “Early Chariots in the Aegean and their Eastern Connections.” In *EMPORIA: Aegeans in the Central and Eastern Mediterranean, 188 Proceedings of*

the 10th International Aegean Conference/ 10e Rencontre Égéenne Internationale Athens, Italian School of Archaeology, 14-18 April 2004, edited by R. Laffineur and E. Greco, 39-44. Liege: Université de Liège.

Crouwel, J.H. 1978. "Aegean Bronze Age Chariots and their Near Eastern Background." *BICS* 25:174-175.

Feldman, M.H., and C. Sauvage. 2010. "Objects of Prestige? Chariots in the Late Bronze Age Eastern Mediterranean and Near East." *Egypt and the Levant. International Journal for Egyptian Archaeology and Related Disciplines* XX:67-181.

Fields, N. 2006. *Bronze Age War Chariot*. UK: Osprey publishing.

Georgiou, A. 2016. "Cylinder-Seal impressions on storage vessels at Maa-Palaeokastro: Elucidating an Idiosyncratic Late Cypriot Mechanism." In *RA-PI-NE-U, Studies on the Mycenaean World offered to Robert Laffineur for his 70th birthday*, edited by J. Driessen, 125-144. Louvain: Presses Universitaires de Louvain.

Littaeur, M.A., and J.H. Crouwel. 1996. "The Origin of the true chariot." *Antiquity* 70:934-939.

Pappa, V. 2017. *Η εικονογραφία του άρματος στο Αιγαίο της Ύστερης Εποχής του Χαλκού: Χρήση και Συμβολισμός*. Διπλωματική Εργασία, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Ρόδος.

Webb, J., and J. Weingarten. 2012. "Seals and seal use: markers of social, political and economic transformations on two islands." *BSA* 12:85-104.